

*Н. Г. Кашеварова,
кандидат історичних наук
Інститут історії України
НАН України*

БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (ЗА ДОНЕСЕННЯМИ НІМЕЦЬКОГО БІБЛІОТЕКАРЯ ОЛЕКСАНДРА ГІМПЕЛЯ)

Проаналізовано донесення співробітника Оперативного штабу Розенберга Олександра Гімпеля як історичні джерела щодо діяльності німецьких бібліотекарів в Україні під час окупації за часів Другої світової війни, охарактеризовано завдання та професійні інтереси німецьких бібліотекарів на службі в нацистських окупаційних структур, а також коротко висвітлено біографію О. Гімпеля та його діяльність в Україні в 1942 р. На основі донесень О. Гімпеля узагальнено зібрану ним інформацію стосовно основних бібліотек Харкова, Дніпропетровська та Маріуполя в 1942 р. Висвітлено засади політики місцевої влади відносно бібліотек, фактори, що на неї впливали, її результати, представлено пропозиції О. Гімпеля як бібліотечного фахівця про подальшу долю цих бібліотек.

Ключові слова: Друга світова війна, окупація, Оперативний штаб Розенберга, українські бібліотеки, історичне джерело, Олександр Гімпель, Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Короленка, Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека, Маріупольська центральна міська бібліотека ім. В. Короленка.

Багато років по Другій світовій війні поза увагою дослідників залишається чимало питань, пов'язаних не лише з комплексними проблемами в дослідженні процесів і явищ головних складових війни та окупації – ідеологічних, політичних, економічних, військових, повсякденного життя тощо, а й зі сфери освіти, науки, культури, де окреме місце посідає доля бібліотек під час окупації. Не в останню чергу це пов'язано з наявністю лакун у джерельній базі подібних досліджень, особливо в сегменті іншомовних джерел, представлених документами, створеними під час окупації нацистами та їхніми союзниками. Тому поступові в цій галузі сприяють наукові пошуки невідомих досі джерел – як серед документів, уже запроваджених у науковий обіг, так і в складі досі малодосліджених зібрань архівних установ різних країн світу.

Серед документальних комплексів німецьких установ і організацій, що діяли на окупованій території Східної Європи та відомі своєю грабіжницькою політикою щодо культурних цінностей (серед яких були й книжкові колекції), важливе місце посідають документи Оперативного штабу райхсляйтера Розенберга (Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg) (далі – Оперативний штаб, або Штаб) (1940–1945). Серед його основних завдань були пошуки, конфіскація та вивезення до Німеччини різних культурних цінностей країн, окупованих нацистами, а саме Бельгії, Нідерландів та Північної Франції в Західній Європі, Естонії, Латвії, Литви, Білорусії, України та окупованої частини Росії в Східній Європі, частково – на Півдні Європи. Також діяльність Штабу передбачала збирання матеріалів наукового, довідкового та аналітично-інформаційного змісту з метою їхнього подальшого дослідження та використання в ідеологічній боротьбі з Радянським Союзом та з політичними цілями, насамперед для використання отриманих відомостей в управлінні окупованими територіями.

Серед основних напрямків роботи Оперативного штабу важливу роль було відведено переглядові зібрань різних бібліотек – наукових, публічних, спеціалізованих (наукових інститутів, лабораторій підприємств, навчальних закладів тощо) та їх конфіскації. Ця політика переслідувала різні цілі: перебирання під контроль Оперативного штабу бібліотечних зібрань, зокрема, під приводом «захисту» в умовах військових дій та окупації, перегляд зібрань і вилучення «ідеологічно шкідливої» літератури, що передбачали також вивезення радянських видань до Третього райху, частково – знищення дублетів, щоб вони не могли бути використані в подальшому в ідеологічній війні проти націонал-соціалізму і Німеччини, використання конфіскованих зібрань у сфері освіти, науки, пропаганди, вилучення найбільш цінних зібрань – рукописів, стародруків, наукових колекцій, які також частково були вивезені до Третього райху, тощо. На межі 1942–1943 рр. контроль над бібліотеками в Україні перейшов до створеного в грудні 1942 р. Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями при райхскомісарі України¹, але на практиці Оперативний штаб зберіг право перегляду книжкових зібрань і колекцій з метою відбору важливих для дослідження більшовизму, використання у партійному навчанні та в майбутньому – для підготовки нацистських адміністративних кадрів для

¹ Створення Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями (Landesverwaltung der Archive, Bibliotheken und Museen) (далі КУАБМ) було однією зі складових у протистоянні міністра окупованих східних територій А. Розенберга та райхскомісара України Е. Коха за фактичний розподіл повноважень у сфері управління окупованою територією України. Щодо створення КУАБМ та його діяльності див. наукові публікації українських дослідників Т. М. Себти, С. Ю. Алексеева, Н. І. Малолетової, Л. А. Дубровіної та ін.

управління окупованими територіями. Оперативний штаб не був структурою Міністерства окупованих східних територій, як вважали окремі представники української та російської історичної думки протягом 1990–2000-х років¹, і, на відміну від Крайового управління, яке встигло розгорнути свою діяльність переважно в Києві, Штаб мав право діяти на всій території райхскомісаріату «Україна» та в зонах, підконтрольних військовій адміністрації [1, с. 81–140]. Загалом же діяльність Оперативного штабу, серед іншого й щодо бібліотек на окупованих територіях Східної Європи, досліджується вже не перший рік², останнім часом значною мірою завдяки тому, що дві основні частини його архіву (одна з них, найбільша за обсягом, зберігається в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), в складі фонду 3676 [2; 3], друга – у Федеральному архіві в Берліні (Bundesarchiv Berlin), у фонді NS-30³ [1, с. 66–71; 4; 5]) оцифровані і перебувають у відкритому доступі в мережі Інтернет.

¹ Див., наприклад, публікації М. Ковалю, О. Мазурицького, Я. Музиченко та ін. Нами було встановлено, що, згідно з документами Управління штабу в Берліні та канцелярії А. Розенберга, Оперативний штаб був партійною структурою А. Розенберга, напіввійськового характеру, тому мав право працювати у прифронтовій зоні, де повинен був виконувати також розпорядження місцевої військової адміністрації, а при переміщенні лінії фронту – й накази Вермахту. Ймовірно, ця помилка поширилася через те, що в документах Оперативного штабу осені 1941 р. є згадка, що Штаб діяв при Міністерстві окупованих східних територій, але це стосувалося лише того періоду, коли лінія фронту просувалася на схід територією України. На той момент ще не було відомо, як буде організовано роботу Штабу на окупованих територіях СРСР, але пізніше його підпорядкованість, статус і завдання були остаточно врегульовані.

² Окремі питання діяльності Оперативного штабу в сфері політики щодо бібліотечних і музейних зібрань або реконструкції його документального архіву висвітлені в публікаціях П. К. Грімстед, У. Харгунг, В. Айхведе, російських дослідників М. Зініч та О. Мазурицького, в публікаціях українських дослідників Т. Себти, Л. Дубровіної, Н. Малолетової, в окремих публікаціях В. Калашнікової, В. Яременко, Н. Гуцула, Я. Музиченко, В. Нестеренка, роботах низки інших українських і зарубіжних спеціалістів, а також у серійному виданні «Повернення культурного надбання України: проблеми, завдання, перспективи». Структура Оперативного штабу, його завдання, організація його діяльності, її ідеологічні та наукові засади висвітлюються в публікаціях української дослідниці Н. Кашеварової. Основну частину картотеки Оперативного штабу, створену для обліку об'єктів на території країн Східної Європи, а саме бібліотек, музеїв, архівів тощо, було опубліковано російськими дослідниками М. Бойцовим та Т. Васильєвою в 1998 р. Більшість публікацій, де документи Штабу використані як джерела, присвячена проблемам конфіскації Оперативним штабом культурних цінностей та вивезення їх з територій країн Європи, окупованих нацистами.

³ У ЦДАВО України також зберігається колекція КМФ-8 («Колекція мікрофотокопій документів німецько-фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту, що діяли на тимчасово окупованих східних територіях»), у складі якої є документи Оперативного штабу. Вони представлені фотокопіями частини архіву Штабу, яку в складі групи нацистських документів було повернуто Сполученими Штатами Америки, куди їх було вивезено після війни, до Федеративної Республіки Німеччини в 1960-х роках і передано до архі-

У межах роботи Оперативного штабу до окупованих областей Східної Європи з робочими завданнями приїздили німецькі спеціалісти з різних галузей знань. В основному вони були співробітниками профільних партійних служб А. Розенберга¹, насамперед відповідних відомств Служби Уповноваженого фюрера в справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП – з історії, науки, етнографії, архівної справи, генеалогічних досліджень та ін.² Вони прикріплялися для роботи на окупованих територіях до Оперативного штабу, утворюючи при ньому додаткову структуру – так звані зондерштаби (Sonderstäbe), дослівно «особливі штаби» [1, с. 199–244; 6; 8, с. 114–148]. Діяльність двох з них була пов'язана з бібліотеками – це зондерштаб «Бібліотеки» (Sonderstab Bibliotheken) (або ще «Sonderstab Bibliothekswesen») – «Бібліотечна справа», «Бібліотекознавство») під керівництвом Густава Абба, комісара з питань захисту бібліотек та забезпечення збереженості книжкових зібрань на окупованих східних територіях (передусім – в зоні військових дій), директора бібліотеки Берлінського університету³ [7, S. 469–470;

ву в м. Кобленц. У 1990-х роках цю частину передали до Федерального архіву в Берліні, де документи Штабу було виокремлено і на їхній основі створено вищезгаданий фонд NS-30.

¹ Альфред Розенберг (Alfred Rosenberg) (12.01.1893 – 16.10.1946) – відомий нацистський партійний діяч, один з ідеологів націонал-соціалізму, голова Зовнішньополітичного відомства НСДАП, Уповноважений фюрера в справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП, у період Другої світової війни очолював також Міністерство окупованих східних територій. Щодо біографії А. Розенберга див. публікації Е. Піпера, А. Молау, Н. Кашеварової, О. Захарченка, С. Гурулева та ін.

² «Уповноважений фюрера у справі нагляду за загальним духовним і світоглядним навчанням та вихованням у НСДАП» (Beauftragter des Führers für die Überwachung der gesamten geistigen und weltanschaulichen Schulung und Erziehung der NSDAP) – посада А. Розенберга та водночас назва його установи (створеної в 1934 р.), в межах якої була об'єднана низка відомств, що відповідали за різні тематичні напрями ідеологічної роботи, навчання та виховання в НСДАП і мали відповідні однойменні назви: Головне відомство «Наука» (Hauptamt Wissenschaft), Відомство «Давня та рання історія» (Amt Vor- und Frühgeschichte) та ін. Вони прагнули не лише діяти в межах НСДАП, але й посилювати свій вплив у науковому, культурному та освітньому житті Третього райху. Керівництво здійснювалося з канцелярії А. Розенберга. Для позначення сукупності всіх цих служб в науковій літературі побутує назва «Відомство Розенберга» (Amt Rosenberg), або «Служба Розенберга» (Dienststelle Rosenberg). «Служба Розенберга» тісно співпрацювала з Оперативним штабом. Її діяльність висвітлюється в публікаціях таких дослідників, як Р. Больмус, Е. Піпер та ін.

³ Густав Абб (Gustav Abb) (1886–1945) – німецький бібліотекар. Вивчав історію, філософію та германістику у Фрайбурзі та Берліні, з початку 1920-х років працював у Прусській державній бібліотеці в Берліні, 1935 р. очолив бібліотеку Берлінського університету, 1937 р. – Союз німецьких бібліотекарів. З липня 1940 р. керував Головним управлінням бібліотек у Генерал-губернаторстві, в Кракові, з 1941 р. був призначений комісаром з питань захисту бібліотек та забезпечення збереженості книжкових зібрань на окупованих східних територіях. З другої половини 1944 р. повернувся до Берліна, де й загинув у квітні 1945 р.

9, S. 30; 10, pp 8–9; 11, арк. 55–57], та зондерштаб «Центральна бібліотека Вищої школи» під керівництвом Вальтера Гроте¹ [9, S. 192]. Останній представляв інтереси Вищої школи (майбутнього партійного університету, заснованого А. Розенбергом) при Штабі в сфері бібліотечної справи та видав питаннями, пов'язаними з пошуком та відбором книг для Центральної бібліотеки Вищої школи [7, S. 176–177].

Одним з німецьких фахівців бібліотечної справи при Оперативному штабі, що під час окупації працював в Україні, був Олександр Юліус Гімпель (Alexander Julius Himpel) (1893–1982). Він народився в Санкт-Петербурзі, в родині інженера-архітектора, німця за походженням О. О. Гімпеля² [16; 17; 18]. Володів щонайменше німецькою і російською мовами. У 1911 р. закінчив Головне німецьке училище при церкві Св. Петра у Санкт-Петербурзі, т. зв. Петрішule (St. Petrischule) [19]. Дані щодо його подальшого навчання в Санкт-Петербурзькому університеті різняться, ймовірно через революційні події та реорганізації факультетів. Так, в одному з джерел вказано, що за фахом він був славістом [20, S. 371; 21], в іншому – що він вступив на філософський факультет Санкт-Петербурзького університету³ [18; 22], а в третьому – що в 1921 р. він там же закінчив навчання за напрямом «російська література» [23, с. 380]. В четвертому – що він вивчав германську філологію [24]. Також він начебто працював у Публічній бібліотеці Санкт-Петербурга⁴ [25, с. 12]. Після смерті батька в 1922 р. разом з іншими членами родини емігрував до Західної Європи, де працював бібліотекарем у Гьоттінгені, Вроцлаві (тодішньому Бреслау), у 1934–1936 рр. – у Кьонігсберзі, а з грудня 1936 р. – у Пруській державній бібліотеці в Берліні (Preußische Staatsbibliothek zu Berlin)⁵, де 1 жовтня 1939 р. отримав звання бібліотечного радника [26, S. 560] і де й зараз в архіві бібліотеки зберігається його особова справа [27, S. 338].

¹ Вальтер Гроте (Walter Grothe) (1895–?) – філолог, бібліотекар, працював у публічній бібліотеці ім. Ротшильда у Франкфурті-на-Майні. З 1939 по жовтень 1942 р. – керівник Центральної бібліотеки Вищої школи.

² Олександр Олександрович Гімпель (або Олександр Юліус Йоганн Гімпель) (1859–1922) – російський архітектор німецького походження. Проживав і працював у Санкт-Петербурзі, найбільш плідно – з 1895 по 1917 р. Зокрема, він брав участь у будівництві станційних будівель Псковсько-Ризької залізниці, був архітектором страхового товариства «Россия» та Санкт-Петербурзької товарної біржі. Більше інформації про родину Гімпельів можна знайти на ресурсах, присвячених російській архітектурі, та на окремих генеалогічних ресурсах.

³ За даними одного з нащадків О. Гімпеля Юхи Маннінена.

⁴ Нині Російська національна бібліотека (Санкт-Петербург). Хоча в переліку електронної версії видання: «Сотрудники РНБ – деятели науки и культуры. Биографический словарь, т. 1–4» (за адресою: http://www.nlr.ru/nlr_history/persons/) його прізвище відсутнє.

⁵ Нині Державна бібліотека в Берліні (Staatsbibliothek zu Berlin).

Серед інших колег-бібліотекарів О. Гімпеля, які працювали на окупованих східних територіях, у тому числі й на території України під час Другої світової війни, слід назвати таких осіб: Йозеф Бенцінг (Josef Benzing) та Фріц-Йоахім Штарке (Fritz-Joachim Starke) з Пруської державної бібліотеки, Пауль Валь (Paul Wahl), директор Миської та Земельної бібліотеки Дортмунда, Альберт Ріхель (Albert Richel) з Державної і університетської бібліотеки Кьонігсберга, Готтліб Ней (Gottlieb Ney), співробітник Центральної бібліотеки Вищої школи¹ [12, с. 302; 13, арк. 27–33] та ін. [14, с. 41; 15]. Їхні звіти та донесення, як і матеріали О. Гімпеля, можна знайти в архіві Оперативного штабу².

У грудні 1941 р. О. Гімпель приєднався до роботи Г. Абба на території країн Східної Європи, окупованих нацистами. Під час роботи на Оперативний штаб, зокрема в 1942 р., він побував у різних містах окупованої України – в Києві, Харкові, Дніпропетровську, Маріуполі, був на Півдні Росії, насамперед у Ростові-на-Дону і Таганрозі, в Литві – у Вільнюсі (тодішньому Вільно) та Каунасі (тодішньому Ковно), а в 1943 р. – у Львові (тодішньому Лемберзі). Він також займався генеалогічними розвідками. Так, на кладовищах у Києві та Харкові він переписав з надгробків прізвища осіб німецького походження, дати життя і смерті, а пізніше передав ці відомості німецькому історикові Еріку Амбургеру³ [24; 28, S. 104;

¹ Готтліб Ней (Gottlieb Ney) (1881–1973) – історик, бібліотекар, архівіст. Володів німецькою, естонською, російською, фінською, французькою та українською мовами. До 1940 р. очолював Державну бібліотеку Естонії, пізніше переїхав до Німеччини, отримавши німецьке громадянство. У липні–листопаді 1942 р. він працював у Києві в бібліотеках на території Києво-Печерської лаври, в Центральній державній єврейській бібліотеці ім. М. Вінчевського, де відбирав книги для Центральної бібліотеки Вищої школи та Східної бібліотеки.

² Деякі з цих звітів, як і донесення О. Гімпеля, готуються автором цієї статті до друку в перекладі українською мовою для видання, присвяченого історії бібліотек, краєзнавчих музеїв, наукових установ і вищих навчальних закладів України під час окупації. Виняток становлять окремі донесення Й. Бенцинга, опубліковані у виданні: «Історія Національної академії наук України (1941–1945): Частина I. Документи і матеріали» (2007). Також інформацію щодо них можна знайти у виданні: «Бібліотеки Києва у період нацистської окупації (1941–1943)» (2004), підготовленому Л. А. Дубровіною та Н. І. Малолетовою. Виняток становлять звіти А. Ріхеля, співробітника зондерштабу «Бібліотеки» в Білорусії. Наразі вони зберігаються у Федеральному архіві в Берліні, в справі 148 фонду NS 30.

³ Ерік Амбургер (Erik Amburger) (1907–2001), німецький історик, спеціаліст з історії Росії та російських німців. Народився у Санкт-Петербурзі, викладав у Гіссенському та Марбурзькому університетах. Протягом свого життя зібрав генеалогічний архів щодо російських німців – картотеку, куди увійшли й дані, віднайдені О. Гімпелем. Цю картотеку Е. Амбургер заповів Інституту досліджень Східної та Південної Європи в Регенсбурзі (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung in Regensburg), частина її оцифрована та перебуває у вільному доступі. Серед інших співробітників Оперативного штабу, який також займався генеалогічними

29, S. 290]. Після війни О. Гімпель завдяки родинним зв'язкам виїхав до Швеції, де працював за фахом і займався генеалогією [16]. Після повернення до Німеччини, з 1955 по 1958 рр. працював у бібліотеці університету в м. Марбург, де й помер у квітні 1982 р.

На сьогодні не існує праць, що висвітлювали б життя та діяльність О. Гімпеля. В науковій літературі можна знайти лише окремі свідчення щодо його походження, освіти, професійної діяльності [7, S. 471; 21; 23, с. 380–381; 31, с. 36]. Більшість з них відома українським дослідникам з польського видання, присвяченого долі наукових бібліотек Генерал-губернаторства¹ під час війни та окупації [7], де є згадки про діяльність О. Гімпеля. Але в основі них – лише два джерела, а саме повідомлення у випуску Щорічника німецьких бібліотек (*Jahrbuch der deutschen Bibliotheken*) за 1957 р. та донесення О. Гімпеля стосовно діяльності під час війни на окупованій території Східної Європи, які він виклав у формі документа з назвою «Звіт відносно управління бібліотеками за часів німецької окупації в Литві, окупованих областях СРСР та у Генерал-губернаторстві» (*Bericht über die Verwaltung der Bibliotheken während der deutschen Besatzungszeit in Litauen, den besetzten Gebieten der UdSSR und im GG*). Останній він у 1959 р. надіслав до Федерального архіву в місті Кобленц, який на той час в умовах поділу Німеччини був головним державним архівом Федеративної Республіки Німеччина і фрагменти якого щодо Львова та Варшави надруковані в цьому польському виданні. Але слід зазначити, що, ймовірно, в основу рукопису цього звіту О. Гімпель поклав власні донесення від 1942 р., про які йтиметься нижче та які зберігаються зараз у ЦДАВО України, у фонді 3676. Ці донесення друкувалися в трьох примірниках, один з яких був призначений для самого О. Гімпеля, другий – для Оперативного штабу та третій – для зондерштабу «Бібліотеки» (для Г. Абба). Можемо також припустити, що вищезазначений рукопис О. Гімпеля, який він передав Федеральному архівові в Кобленці, має зведений, узагальнюючий характер, оскільки кожен з його звітів, що зберігаються в Києві, значно більший за обсягом, ніж цей документ, обсяг якого наведений у польському виданні і складає 21 сторінку [7, S. 367, 465]. Тут же опубліковано його частини, що мають відношення до Варшави та

розвідками, був історик і генеалог Георг Фрідріх фон Крузенштерн (*Georg Friedrich von Krusenstjern*) (1899–1989), який збирав на окупованих нацистами територіях свідчення щодо походження родин балтійських німців, найбільше – в Латвії та Естонії.

¹ Генерал-губернаторство або Генеральне губернаторство (нім.: *Generalgouvernement*, польск.: *Generalne Gubernatorstwo*) (1939–1945) – автономна територіально-адміністративна одиниця в складі Третього райху, утворена 12 жовтня 1939 р. на території Польської держави. Після 1 серпня 1941 р. включала також дистрикт «Галичина».

Львова [7, С. 367–377]. Ці ж дані представлені та узагальнені в ґрунтовному виданні Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, присвяченому долі колекцій і зібрань бібліотеки під час Другої світової війни. Там також опубліковано згаданий звіт О. Гімпеля, вже оприлюднений у польському виданні, та ще два документи за його підписом, а також кілька документів з Державного архіву Львівської області, де згадується О. Гімпель [32, с. 217–219, 223–226, 229–230, 241–245, 399–403]. Окремі згадки щодо нього є в німецьких наукових виданнях, присвячених історії бібліотечної справи в Німеччині, діяльності Пруської державної бібліотеки, а також на ресурсах стосовно генеалогії німців, що проживали до революції в Російській імперії [16]. Водночас донині відомо небагато відносно його діяльності в Україні, про що також свідчать наведені вище публікації українських дослідників Р. Дзюбана та І. Белоус. У них щодо Гімпеля мало інформації, за винятком окремих фактів біографії та поодиноких даних про його роботу на посаді керівника Львівської державної бібліотеки у 1943 р., а також окремих свідчень про його роботу в Харкові як співробітника Оперативного штабу Розенберга [25, с. 12].

Головною метою відряджень О. Гімпеля до окупованої України, згідно з дорученням зондерштабу «Бібліотеки» та Оперативного штабу Розенберга, були, насамперед, не відбір та конфіскація книжкових зібрань, цінних колекцій на користь Третього райху, а збирання повних даних про бібліотеки, фізичний стан їхніх фондів, їхню цінність як для Третього райху, так і в перспективі для місцевої влади на окупованих територіях, їхній науковий потенціал в умовах використання цих фондів з науковою метою, а також вживання необхідних заходів для збереження бібліотечних фондів, що опинилися під загрозою знищення, розпорошення, вивезення різними службами тощо [11, арк. 56–57].

У ЦДАВО України зберігаються повні тексти щонайменше п'яти його донесень: стосовно відрядження до Харкова [33, арк. 167–185], Дніпропетровська [34, арк. 363–372], Маріуполя [35, арк. 49–57], Таганрога [35, арк. 58–74] і Ростова-на-Дону [36, арк. 1–18]. Звіту, присвяченого бібліотекам Литви, датованого січнем 1942 р. і згаданого в документі О. Гімпеля за 1959 р., та будь-яких документів, де були б відомості про відвідування О. Гімпелем Краснодару, куди він начебто вирушив після Ростова-на-Дону наприкінці 1942 р., поки що серед матеріалів архіву Оперативного штабу не знайдено¹.

¹ Документи Оперативного штабу щодо бібліотек 1942 р. на території Головної робочої групи «Остланд», яка поширювалася на Естонію, Латвію, Литву, свідчать, що на цих територіях в галузі бібліотечної справи працював представник іншого зондерштабу – «Бібліотека Вищої школи», а саме вже згаданий Готтліб Ней.

Перша відома нам згадка про О. Гімпеля серед документів Оперативного штабу відноситься до травня 1942 р. [37, арк. 19]. Вона міститься в листі співробітника відділу «Схід» Управління Оперативного штабу в Берліні Фрідріха Цайса (Friedrich Zeiss) до Головної робочої групи «Україна», тимчасовим місцеперебуванням якої на той момент був Херсон. Ф. Цайс повідомляв, що на прохання командування тиловою зоною групи армій «Південь» до Харкова для організації збереження місцевих бібліотек з Берліна був направлений бібліотекар Олександр Гімпель, підлеглий Г. Абба. В листі зазначено, що за планом останнього О. Гімпель мав би працювати у Санкт-Петербурзі (тодішньому Ленінграді), але поки мав виконувати завдання Г. Абба в Україні, а в разі захоплення Ленінграда нацистськими військами одразу мав бути відкликаний з відрядження. Пункти, де О. Гімпель мав працювати в Україні, визначалися, насамперед, особистими побажаннями д-ра Г. Абба, але працювати він мав при Оперативному штабі, із належним дотриманням дисципліни: повідомляти місцеві структури Оперативного штабу про свою діяльність, насамперед відносно бібліотечних матеріалів, які можуть стати в нагоді Оперативному штабові, належним чином звітувати тощо [38, с. 146–153].

З 15 червня по 27 липня 1942 р. О. Гімпель перебував у Харкові, а в другій половині серпня 1942 р., після тимчасової перерви, він за погодженням з Г. Аббом вирушає з Берліна через Краків до Києва, щоб познайомитися з новим керівником Головної робочої групи «Україна» Оперативного штабу і звідати вирушити з наступним завданням до Дніпропетровська [37, арк. 17]. Звіт щодо перебування О. Гімпеля у Дніпропетровську датований початком жовтня 1942 р. Текст документа свідчить, що він перебував у місті в серпні 1942 р., ймовірно – з кінця серпня, але точні дати відсутні, оскільки О. Гімпель не вказував хронологічні проміжки своїх переміщень у тексті звіту, а звіти писав за фактом виконання свого завдання в тому чи іншому місті. Далі він вирушив за таким маршрутом: Маріуполь, Таганрог, Ростов-на-Дону. У Маріуполі працював у жовтні–листопаді того ж року, оскільки згідно з текстом донесення щодо Маріуполя О. Гімпель не міг перебувати там раніше 12-го жовтня, і звіти щодо Маріуполя і Таганрога написані ним вже в Ростові-на-Дону та обидва датовані 21-м листопада 1942 р. Звіт щодо Ростова-на-Дону датований 26-м листопада того ж року. На сьогодні два останні міста знаходяться на території Російської Федерації, але в 1942 р. вони входили до території, на яку поширювалися повноваження Головної робочої групи «Україна» з місцеперебуванням у Києві.

Слід також зазначити, що однією з передумов роботи О. Гімпеля в Україні, крім суто виробничих потреб, стало те, що його колега, співробітник зондерштабу «Бібліотеки» Ф.-Й. Штарке, який працював в Україні

в першій половині 1942 р., в липні того ж року повернувся до Німеччини у відпустку [39, арк. 33], а після неї міг бути знову призваний до вермахту [39, арк. 39]¹. Таким чином, у другій половині 1942 р. на О. Гімпеля було покладено обов'язки чи не єдиного представника зондерштабу «Бібліотеки» в Східній Україні².

Першим місцем відрядження О. Гімпеля, як вже було зазначено, став Харків, одне з найбільших міст України, що перебувало в зоні управління військової адміністрації. Протягом останніх років вийшло друком кілька публікацій, присвячених долі бібліотек Харкова під час Другої світової війни, в основу яких покладено як документи самих бібліотек, свідчення їхніх співробітників, так і документи німецьких окупаційних структур [25; 40; 41; 42]. Всі вони відображають події окупації та лиха, що спіткали основні бібліотеки міста – Харківську державну наукову бібліотеку ім. В. Короленка (далі ХДНБ ім. В. Короленка) і центральну наукову бібліотеку Харківського державного університету ім. О. М. Горького (далі ЦНБ ХДУ). Але звіт О. Гімпеля може дати нам додаткові свідчення, що допомагають висвітлити не лише стан бібліотек у 1942 р., а й точку зору окупантів на призначення бібліотек міста та їхню долю. Вагоме місце в цьому донесенні також посідає висвітлення відносин між німецькими окупаційними структурами – як військовими, так і цивільними.

За даними листа, за яким О. Гімпель мав вирушити до Харкова, в першій половині 1942 р. в місті було 43 бібліотеки з фондом у бл. 4 136 500 одиниць зберігання³, серед яких – ХДНБ ім. В. Короленка з 1 800 000 томів (за даними самої бібліотеки – станом на 1 липня 1941 р. фонд нараховував 1 939 143 одиниці зберігання [25, с. 22]) та ЦНБ ХДУ з бл. 800 000 томів⁴ [25, с. 34].

¹ Першочергові завдання О. Гімпеля та Ф.-Й. Штарке як співробітників зондерштабу «Бібліотеки» різнилися, тому їхні звіти не схожі за своєю тематичною спрямованістю. Перший, крім подання конкретних цифр, мав охарактеризувати загальний стан бібліотек, передусім наукових, спеціалізованих зібрань, відповідно, можливості їхнього використання в інтересах Третього райху, а також співпраці з органами місцевої влади, а другий, – крім загальної характеристики, надати якомога більше статистичних даних.

² Тут йдеться саме про представників зондерштабу «Бібліотеки», оскільки в 1942–1943 рр. у бібліотеках різних міст України, передусім у Харкові та в Дніпропетровську, працювали й інші співробітники Оперативного штабу та його робочих груп, наприклад, Б. Сколауде, А. Шпоркет, Г. Томсон, О. Вендгагель, співробітники робочої групи «Східна Україна» та відокремленої від неї в березні 1942 р. робочої групи «Харків», але їхня діяльність – предмет окремого дослідження.

³ Тут і далі дані, наведені в німецьких документах, можуть різнитися з даними самих бібліотек.

⁴ Вочевидь, співробітники Штабу скористалися інформацією більш раннього документа, а саме копією листа зі ставки головнокомандуючого сухопутними військами до

Звіт щодо Харкова поділений на дві частини. У першій частині О. Гімпель описує обставини свого прибуття до міста та аналізує зміст бібліотечної політики, яку мали здійснювати як органи місцевої цивільної адміністрації, так і військові, а також наводить структури, зацікавлені в тому, щоб мати контроль над харківськими бібліотеками. У другій частині звіту представлений перелік харківських бібліотек з даними щодо місцезнаходження, керівництва, обсягу і стану фондів, якості будівель тощо.

Один з ключових моментів першої частини звіту – О. Гімпель констатує наявність ознак безладу в справі управління бібліотеками і підсумовує, що вони фактично залишені напризволяще. З одного боку, низка німецьких служб, таких як СД¹ та Господарська команда «Харків»², зацікавлені в тому, щоб отримати якнайбільше потрібних їм матеріалів і зберегти їх від розкрадання та знищення, а з іншого, – органи, на яких покладено завдання опікуватися бібліотеками міста, насамперед, підрозділи Харківської міської управи, а з німецького боку – представники відділу пропаганди U4 (Харків) батальйону пропаганди «U» при штабі командуючого оперативним тиловим районом групи армій «Південь» [43], не могли забезпечити їх навіть мінімумом необхідного – організувати захист від проникнення в будівлі сторонніх осіб і розкрадання фондів, контроль над переміщеннями зібрань, найнеобхідніший мінімальний ремонт, забезпечення штатних працівників. З українського боку бібліотеки курував відділ народної освіти міської управи, якому підпорядковувалася більшість бібліотек міста, серед них – ХДНБ ім. В. Короленка та ЦНБ ХДУ, відділ охорони здоров'я, якому була підпорядкована Харківська центральна медична бібліотека (бл. 143 тис. одиниць зберігання)³, та Харківська науково-технічна упра-

Управління Оперативного штабу від 31 березня 1942 р., де було викладено дані командуючого тиловим районом групи армій «Південь» щодо кількості одиниць зберігання в бібліотеках Харкова.

¹ СД (SD) – скор. від «Sicherheitsdienst» («Служба безпеки»), або «Sicherheitsdienst des Reichsführers-SS» («Служба безпеки райхсфюрера СС») – внутрішня служба безпеки НСДАП, пізніше служба безпеки райхсфюрера СС Г. Гімmlера. У 1938 р. стала розвідувальною службою НСДАП і держави та мала сприяти розшуковій поліції («Sicherheitspolizei», скор. «SiPo»). Після утворення Головного управління імперської безпеки увійшла до його структури.

² Підрозділ Господарської інспекції «Південь», що входила до структури Господарського штабу «Схід» (Wirtschaftsstab Ost). Цей штаб був створений 9 червня 1941 р. на основі т. зв. Господарської організації «Ольденбург» (Wirtschaftsorganisation Oldenburg), заснованої в лютому 1941 р. під час розробки керівництвом Третього району планів економічної та господарської діяльності на територіях СРСР, які мали бути окуповані, та управління місцевими економічними ресурсами з метою їх експлуатації на користь Німеччини.

³ Тут і далі у дужках дані щодо кількості одиниць зберігання у харківських бібліотеках подано за другою частиною звіту О. Гімпеля.

ва¹, у віданні якої була Харківська державна науково-технічна бібліотека (150–175 тис. одиниць зберігання) та інші різні технічні бібліотеки. Але, як зазначив Гімпель, і тут бібліотечні проблеми не знаходять розуміння, а відповідальні особи в міській управі, за поодинокими винятками, виявляють мало зацікавленості щодо бібліотек [33, арк. 169].

Він підкреслив, що серед основних проблем – не лише відсутність коштів, але й постійна ротація осіб, на яких покладено відповідальність за бібліотеки, мінімальне відчуття зацікавленості в бібліотечній справі та розуміння їхнього нинішнього скрутного стану. В своїх міркуваннях О. Гімпель керувався, передусім, інтересами окупаційної влади, але водночас завдяки досвіді роботи бібліотекарем він виявляв розуміння щодо цінності книжної культури та небайдужість до долі бібліотек на окупованих територіях. Він розробив та передав до вищезгаданого відділу пропаганди U4 (Харків) та до міської управи низку пропозицій відносно заходів, яких необхідно вжити, щоб урятувати бібліотечні фонди міста. А оскільки він виступав як фахівець з повноваженнями загальнодержавного рівня, то мав право на втручання в політику місцевої влади. Так, О. Гімпель клопотав щодо переведення розрізнених частин різних бібліотек до кількох більших приміщень, обладнаних і захищених належним чином (зокрема йшлося про зібрання факультетів Харківського університету, інших навчальних закладів, науково-дослідних установ), стосовно об'єднання бібліотек інститутів, створених у 1930 р. замість Харківського технологічного інституту (фонди його бібліотеки були розподілені між новоствореними інститутами), відносно концентрації зібрань медичного профілю в Центральній медичній бібліотеці, і, не в останню чергу через міркування доцільності, – про лише чотирьох співробітників, які обслуговували всі ці бібліотеки, працюючи в трьох різних будівлях.

Окремим питанням було також збирання в одному приміщенні бібліотек інститутів, створених у 1930 р. на базі Харківського інституту народного господарства: Харківського інженерно-технологічного інституту (бл. 200 тис. книг, з яких 150 тис. мали стати основою бібліотеки майбутнього Інституту торгівлі), Харківського планового інституту та Харківського фінансово-економічного інституту². Вони разом зі своїми бібліотеками, як

¹У червні 1942 р. було перейменовано на Управу науково-дослідних інститутів.

²Обидва інститути були ліквідовані, а їхні бібліотеки планувалося включити до складу бібліотеки нового Інституту економіки (або Господарського інституту), створення якого було ініційоване Господарською командою «Харків» Господарського штабу «Схід». Станом на 1942 р. бібліотека Харківського планового інституту нараховувала бл. 100 тис. книг, а бібліотека Харківського фінансово-економічного інституту – 15 тис. книг, в основному нових, оскільки основна стара бібліотека згоріла.

і бібліотеки Харківського державного науково-дослідного інституту металів, Харківського вуглекімічного інституту (бл. 15 тис. томів)¹, Державного Всесоюзного інституту з проектування підприємств коксохімічної промисловості «ДППРОКОКС» (Міністерства чорної металургії СРСР)², Всесоюзного шахтобудівельного тресту «Шахтобуд», Українського науково-дослідного інституту силікатної промисловості (40 тис. книг) та Центрального науково-дослідного інституту будівельних матеріалів (станом на липень 1942 р. в бібліотеці залишилося лише 10–20 тис. книг), курувалися Господарською командою «Харків». Гімпель обгрунтовано вважав, що завдяки даному фактові ці бібліотеки взимку 1942–1943 рр. отримають дрова чи вугілля для опалення, а також будуть забезпечені струмом, щоб співробітники та німецькі спеціалісти могли працювати з книжковими зібраннями. Але для інших бібліотек Харкова такого передбачено не було, тому ще одним пунктом пропозицій Гімпеля було надання паливних матеріалів також і для інших великих бібліотек і книгосховищ міста, оскільки вони «...вони мають виконувати завдання із забезпечення німецьких служб книгами і журналами» [33, арк. 172]³.

Інше важливе для Гімпеля питання – підтримання роботи в бібліотеках на рівні, що дозволив би забезпечувати потреби німецьких служб. Тому він висунув прохання щодо підвищення пайка для співробітників бібліотек, незалежно від їхньої освіти, і зазначив, що «...обумовлене з боку українських органів влади покращення становища лише частини працівників [співробітників із повною вищою освітою, на відміну від бібліотечних працівників без такої, які не отримували збільшеного пайка. – Авт.] є політично нерозумним та ризикованим і значно скомпрометує в очах більшості населення німецькі служби, які також несуть за це відповідальність. Бібліотечні співробітники, всі без винятку, прямо чи опосередковано, працюють також на німецькі служби» [33, арк. 172].

Серед інших питань, порушених О. Гімпелем, – надання коштів на ремонт у приміщенні ХДНБ ім. В. Короленка, організація охорони для Харківської державної науково-технічної бібліотеки (в будівлі Держпрому⁴), організація доступу до всіх бібліотек за документом єдиного зразка, виданим штандорткомендатурою. Невдовзі за рекомендаціями Гімпе-

¹ Український державний науково-дослідний вуглекімічний інститут.

² Підприємство (інститут) було евакуйовано на Урал.

³ Тут і далі в лапках і курсивом наведено переклад з німецької мови Н. Кашеварової.

⁴ Будинок державної промисловості – одна з перших трьох висотних будівель у Харкові. Зведена наприкінці 1920-х років у стилі конструктивізму на площі Дзержинського (нині пл. Свободи). Мала символізувати індустріальну країну та стати символом радянської промисловості; в ній було розміщено велику кількість державних органів і установ, спочатку Української Соціалістичної Радянської Республіки, пізніше – м. Харкова та області.

ля було розпочато зібрання фондів низки бібліотек в одному приміщенні з метою захисту, а також було подано клопотання про збільшення штату ХДНБ ім. В. Короленка.

Заслуговують на увагу також спостереження О. Гімпеля щодо потреби населення в читанні, оскільки «...у Харкові на ринку та у вуличній торгівлі продаються численні книги (в тому числі й викрадені з бібліотек), серед них деякі, реалізація яких позначена як небажана, в той час як всі книжкові магазини, крім кількох музичного спрямування, закриті» [33, арк. 173]. Тому він запропонував відкрити хоча б кілька книжкових магазинів (до того ж, на його думку, так їх легше було б контролювати) та дозволити населенню читати книги після так званого «очищення» фондів. Крім того, він навіть запропонував залишити в місті з дослідницькою метою частину літератури марксистського спрямування, але лише в найбільших бібліотеках та з обмеженим доступом. Частина бібліотек, незважаючи на окупацію, працювала, хоча вони були закриті для широкого загалу і обслуговували, передусім, німецькі служби та науковців – як німецьких, так і місцевих, що співпрацювали з окупаційною владою, викладачів вищих начальних закладів та представників місцевої влади. Серед них, крім вищезазначених інститутів, що курувалися Господарською командою «Харків», були: ЦНБ ХДУ, Центральна наукова сільськогосподарська бібліотека Народного комісаріату землеробства УРСР (180 тис. одиниць зберігання, з яких 20 тис. – дублети)¹, Харківська державна науково-технічна бібліотека, об'єднані бібліотеки інститутів колишнього Харківського технологічного інституту (механічно-машинобудівного (160 тис. книг), хіміко-технологічного (бл. 100 тис. книг) та електротехнічного (30 тис. книг), бібліотека Харківського сільськогосподарського інституту², бібліотека Українського фізико-технічного інституту³, бібліотеки Інституту математики і механіки та Науково-дослідного інституту хімії⁴, бібліотека Харківського інженерного гідрометеорологічного інституту⁵.

¹ Нині Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН України.

² Нині Харківський національний університет ім. В. В. Докучаєва. Бібліотека нараховувала бл. 350 тис. томів, з яких 200 тис. належали самому інституту, а ще 100 тис. книг у зібранні бібліотеки колись належали Комуністичному університетові ім. Артема (1922–1932), що був реорганізований у Вищу комуністичну сільськогосподарську школу.

³ Нині Національний науковий центр «Харківський фізико-технічний інститут». Бібліотека інституту в липні 1942 р. крім журналів нараховувала 6,5 тис. книг. Також у будівлі бібліотеки, що була не зайнята, знаходилося ще 2 тис. книг з приватних зібрань, звезених сюди з різних приватних помешкань, а також бібліотека Інституту математики і механіки.

⁴ Обидва працювали при Харківському державному університеті.

⁵ Сам інститут у 1941 р. було евакуйовано в Ашхабад, а 1944 р. – переведено до Одеси та реорганізовано. Нині це Одеський державний екологічний університет.

У другій частині звіту щодо Харкова О. Гімпелем наведено перелік бібліотек міста, загальною кількістю бл. 50. Але до них зараховано не лише самостійні бібліотеки, а й, наприклад, бібліотеки факультетів Харківського університету, науково-дослідних інститутів, вищих навчальних закладів, Української книжкової палати, великих підприємств, бібліотеку Будинку української культури (бл. 1000 книг), музеїв, районні бібліотеки. На кожну з них подані такі дані: адреса, керівник (колишній і за часів окупації), стан будівлі, склад фондів та їхній фізичний стан, а також зазначено, зберігається бібліотека в окремій будівлі чи об'єднана з іншими тощо. Ймовірно, частково в основу цього переліку було покладено дані Харківської міської управи [25, с. 33]. Для частини бібліотек наведено кількість одиниць зберігання до війни, станом на літо 1942 р.¹ та поточні втрати. Приблизний підрахунок даних, наведених за цим документом, дає загальний сукупний довоєнний книжковий фонд цих вказаних бібліотек у бл. 6 млн. 300 тис. одиниць зберігання (а не понад 4 млн., як вказано у вищезгаданому листі командуючого тиловим районом групи армій «Південь»), з яких щонайменше бл. одного млн. станом на момент написання Гімпелем звіту вже було втрачено. Точні цифри складно підрахувати, оскільки за інформацією того ж документа частина зібрань була вивезена радянською владою при евакуації, як, наприклад, книги Військово-господарської академії (бл. 3 тис. книг та великий фонд мап)², частина зібрань Харківського фармацевтичного інституту, Харківського історичного музею³, або ж німецькими службами (зібрання Державної книжкової палати⁴ та ін.). Окремі зібрання загинули, зокрема частина фондів Харківського державного педагогічного інституту⁵, Харківського вугільного інституту⁶, Харківського державного науково-дослідного інституту металів (залишилося лише бл. 18 тис. книг і зібрання журналів), Харківського інституту радянської торгівлі, Харківського інституту журналістики та ін., як і частина каталогів; частину інших зібрань було об'єднано. Крім цього, станом на літо 1942 р. щодо зібрань деяких бібліотек взагалі не було ніяких даних.

¹ Дані О. Гімпеля в цілому співпадають з даними самих бібліотек станом на 1941 р. до окупації. Вочевидь, вони, серед іншого, стали для нього джерелом при підготовці донесення.

² З 1939 р. – Військово-господарська академія ім. В. М. Молотова, а з 1940 р. – Інтендантська академія Червоної Армії.

³ На той час перебував у складі об'єднаного Музею Слобожанщини.

⁴ Гімпель у звіті не наводить даних щодо загального фонду Української книжкової палати, але зазначає, що його половину разом із зібранням газет було забрано СД.

⁵ До війни фонд бібліотеки нараховував бл. 1 млн. книг, з яких станом на середину 1942 р. залишилося лише бл. 500 тис.

⁶ Майже весь фонд бібліотеки загинув у вогні, рештки розкрадені, а до війни фонд налічував 200 тис. книг.

Звіт щодо перебування О. Гімпеля у Дніпропетровську¹ має інший зміст. Не виключено, що це пов'язано з тим, що влітку 1942 р. в Дніпропетровську до нього вже працював згаданий вище Ф.-Й. Штарке, а також з тим, що О. Гімпеля цікавили, передусім, наукові бібліотеки. На відміну від звіту щодо харківських бібліотек, донесення О. Гімпеля щодо бібліотек Дніпропетровська висвітлює, насамперед, кадровий стан і перспективи роботи бібліотек, питання їхнього захисту, а також перегляду літератури. У ньому стисло викладено дані щодо реорганізації бібліотек, ініційованої німецькою владою, та їхніх втрат.

Передусім він окреслює загальну ситуацію з бібліотеками в Дніпропетровську і наводить стислі дані щодо його бібліотек, зокрема, одразу зазначає, що дві основні – Дніпропетровська обласна бібліотека імені Жовтневої революції (яку О. Гімпель називав центральною міською бібліотекою)² та наукова бібліотека Дніпропетровського університету, не мають великої кількості цінної наукової літератури: «...науковою Центральною бібліотекою може бути названа умовно. Хоча вона має кілька цінних зібрань та наукову літературу...» [34, арк. 363 зв.], а університетська бібліотека, «...що виникла лише після революції, повинна була мати яскраво виражений характер наукової бібліотеки, хоча вона ще занадто молода, щоб бути повноцінною науковою бібліотекою в європейському сенсі...» [34, арк. 365]³. За наказом міської управи Дніпропетровська

¹ У 1999 р. Д. Мешковим було підготовлено та опубліковано анотований перелік 265 документів і матеріалів зі складу різних архівів та установ України, що висвітлюють долю культурних цінностей Дніпропетровська під час окупації. Див.: Дніпропетровські архіви, музеї та бібліотеки в роки Другої світової війни : анотований перелік документів і матеріалів / упоряд. Д. Мешков; вступ. ст. : М. Дубик, Д. Мешков; відп. ред. Г. Боряк. Держ. комітет архівів України; Держ. архів Дніпропетр. обл.; НАН України. Ін-т укр. археогр. та джерелознав. ім. М. С. Грушевського. – К., 2000. – 76 с. – Вип. 3 (Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї).

² Нині Дніпропетровська обласна універсальна наукова бібліотека імені Первоучителів слов'янських Кирила і Мефодія.

³ Детальніше статистичні дані по бібліотеках Дніпропетровська викладені в звіті Ф.-Й. Штарке від 25 червня 1942 р., що зберігається в: ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 7, арк. 391–408. Тут і далі статистичні дані щодо дніпропетровських бібліотек у примітках подані за вказаним звітом, якщо не зазначається інше джерело. За даними цього звіту, напередодні війни в бібліотеці Дніпропетровського університету містилося 268 454 одиниці зберігання, а за даними бібліотеки у складі її фондів перебувало 261 799 примірників книг і журналів. Див.: Наукова бібліотека Дніпропетровського національного університету ім. О. Гончара: історія бібліотеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.dsu.dp.ua/library.html>. Сам Ф.-Й. Штарке чи не найціннішою бібліотекою з великою кількістю наукової літератури вважав бібліотеку Дніпропетровського гірничого інституту (нині Національний гірничий університет) із сукупним фондом у 125 тис. книг і журналів, зважаючи також на те, що, на його думку, ця бібліотека обов'язково мала стати в нагоді при відбудові регіону після війни.

обласна бібліотека була відкрита для відвідувачів у другій половині вересня 1942 р., працювала щоденно крім вівторка, з 11 до 17 години, але кількість читачів була незначною – 26 осіб після відкриття. При цьому щодня в читальному залі працювало від одного до семи відвідувачів [34, арк. 363 зв.]¹.

Кадровий потенціал бібліотек міста був визначений Гімпелем як вкрай незадовільний, зважаючи на те, що в місті залишилися фактично лише жінки-бібліотекарі та штат був скорочений, – він характеризує їх як спеціалістів без поглибленої освіти, що мали за плечима лише короткострокові бібліотечні курси, а також відзначає в більшості з них брак загальних знань. Керівникам бібліотек та окремим бібліотечним співробітникам він дає власну характеристику, як, наприклад, тогочасному директорові Дніпропетровської обласної бібліотеки Олександрі Панютиній. Хоча слід враховувати, що німецький бібліотекар оцінював їх, насамперед, з точки зору перспективи роботи на німецьку владу і можливостей для неї порозумітися з бібліотечними працівниками в інтересах Третього райху. На його думку, на такий стан справ також впливала напружена атмосфера, що побутувала як у бібліотеках, так і між владними структурами, що їх курували. Так, він підкреслює існування конфлікту між О. Панютіною як директором бібліотеки та Іваном Зеленським, керівником відділу освіти Харківської міської управи [34, арк. 369]. Гімпель не симпатизував останньому, оскільки той, за його словами, відкрито виявляв національні почуття, що зовсім не влаштовувало німецьку владу, та примушував керівництво бібліотек ставити українські інтереси вище за німецькі, демонструвати підтримку української влади, не звертатися з ініціативою до німецьких служб, у той час як керівництво бібліотеки схилилося до нейтральної позиції².

Цьому також не сприяло втручання різних німецьких органів у політику щодо бібліотек. Гімпель неодноразово пише про своє спілкування з представниками різних німецьких окупаційних структур, що мало різні результати, а подеколи навіть призводило до відкритого непорозуміння чи зазіхання (у розумінні Гімпеля) на інтереси Оперативного штабу та особисто Г. Абба з боку різних посадових осіб. У Дніпропетровську яскравим прикладом цього слугував арешт та зникнення однієї зі співробітниць бібліотеки – Бекенеш Шишман. Її було забрано з робочого місця вдень четверто-

¹ За даними Ф.-Й. Штарке, в 1940 р. фонд бібліотеки нараховував 536 784 одиниці зберігання, а також у бібліотеці працювало 67 осіб, з яких станом на червень 1942 р. залишилося працювати лише десятеро (з них шість – бібліотечні працівники).

² Цікаві свідчення щодо Дніпропетровська під час окупації, серед яких також висвітлена загальна атмосфера і настрої співробітників установ культури, див.: *Тесленко Д. Л.* Спогади Н. П. Григораж як джерело з історії нацистської окупації м. Дніпропетровська / Д. Л. Тесленко // *Вопросы германской истории.* – 2009. – С. 188–204.

го вересня трьома чоловіками у формі СС. Ввечері того ж дня було заарештовано її сестру, яка працювала лікарем. Не дали результату як спроба заступитися за неї як за караїмку, а не єврейку, в місцевому підрозділі СД, так і звернення до різних інстанцій – СС, польової жандармерії, інших служб вермахту, української допоміжної поліції. Після кількох днів пошуків Гімпель дізнався, що, скоріш за все, обидві сестри загинули в ніч з четвертого на п'яте вересня 1942 р. – знайшлися свідки того, як представники СС завели їх до підвалу будівлі, в якій на той час було розташовано генералкомісаріат, а в її підвалі – в'язницю СД. Офіційною причиною смерті, як сказав йому представник СД, була надзвичайно швидка хвороба (віспа), щодо чого Гімпель також мав небезпідставні сумніви. Цей інцидент справив на нього вкрай неприємне враження [34, арк. 366–368; 44, с. 174].

Окреме місце в цьому донесенні Гімпеля посідає також питання щодо захисту бібліотечних зібрань та перегляду їх на предмет небажаної літератури, а також робота із зібраннями науково-дослідних інститутів і спеціалізованих вищих навчальних закладів, що були закриті для широкого загалу, але працювали, і, на його думку, могли бути корисними для німців.

Значну загрозу для бібліотек Дніпропетровська Гімпель вбачав у тому, що частину будівель міста, де розміщувалися бібліотеки або їхні книгосховища, офіційно було передано різним німецьким структурам та частинам союзників Німеччини, наприклад, румунам. Це подеколи призводило до бездумного знищення чи пошкодження книг – так, ті ж румуни, розквартировані в будівлі по вул. Дзержинського, 9¹, де в підвалі зберігалися книги бібліотеки Дніпропетровського медичного інституту², повідривали в окремих книг тверді шкіряні палітурки, щоб зробити собі «гральні карти» [34, арк. 365]. Лише частину бібліотек, зважаючи на їхню цінність, було зібрано під одним дахом, зокрема, бібліотеки Дніпропетровського металургійного інституту³, Дніпропетровського хіміко-технологічного інституту⁴, Дніпропетровського інституту фізичної хімії⁵. До будівлі

¹ Нині вулиця Володимира Вернадського.

² Нині Дніпропетровська медична академія МОЗ України.

³ Фонд бібліотеки до війни мав обсяг у 200 тис. одиниць зберігання, частину з них складала навчальна література. Ще в першій половині 1942 р. бібліотека була у повному порядку, але після того, як у її приміщенні терміново розмістили лазарет СС, вона зазнала значних втрат – частину книг було знищено, частина постраждала або перебувала в розсіпу.

⁴ У бібліотеці до війни зберігалось 60 тис. книг, але під час окупації частина з них постраждала, передусім від вологи в приміщенні, де вона була розміщена. Ці втрати Ф.-Й. Штарке визначав як «надзвичайно високі», тому, зважаючи на її наукову цінність, її разом з бібліотеками інших інститутів було перевезено до іншої будівлі та взято під охорону. Загальну кількість втрачених і пошкоджених книг ще не було підраховано.

⁵ Цю бібліотеку використовували винятково з науковою метою. Вона нараховувала бл. 6 тис. книг цінної фахової літератури, з яких частину складали іноземні видання.

Дніпропетровського університету було переведено бібліотеки Дніпропетровського будівельного інституту¹ та Дніпропетровського медичного інституту. Багато інших фондів чекали на переміщення, наприклад, бібліотеки Дніпропетровського фармацевтичного інституту², Науково-дослідного інституту гідробіології при Дніпропетровському університеті³, Дніпропетровського санітарно-бактеріологічного інституту⁴. Але це відбувалося на тлі неможливості забезпечити їхній захист, нестачі пристосованих приміщень, де можна було б сконцентрувати книжкові фонди з різних бібліотек.

У справі перегляду книжкових зібрань у Дніпропетровську О. Гімпель застав ту ж саму картину, що й у Харкові, а саме, за його словами, «спотворення книг» – так він називав процес, за якого з книг вилучалися цілі частини, сторінки, окремі рядки вирізалися ножицями або замазувалися чорнилом. Тому він висловив власне припущення, що, на його думку, політика перегляду книжкових зібрань є доволі непродуманою – вона лише забирає робочий час і нечисленних бібліотечних працівників, які могли б дбати про збереження книг і обслуговувати німців. А також за умов існування лише загальних інструкцій і відсутності затверджених переліків книг, які мають бути вилучені, це фактично веде до самоуправства на місцях, коли рішення щодо вилучення книги або видалення її частин (передмов, післямов, цитат за текстом книги) залежало від бібліотечного працівника. Відповідно, в зв'язку з цим О. Гімпель висловив пропозицію, яка разом зі звітом також надійшла до його керівництва, – чи не легше було б масштабно і цілеспрямовано здійснити перегляд усієї друкованої продукції вже після війни, за допомоги, наприклад, офіційних видань Державної книжкової палати в Харкові (літописів), під час війни обмежившись переглядом лише фондів тих бібліотек, які дозволено було відкрити, йдучи назустріч побажанням місцевого населення [34, арк. 363].

¹ Сукупний фонд бібліотеки нараховував бл. 150 тис. книг, газет і журналів, але її втрати на 1942 р. складали бл. 40% її фонду – станом на червень 1942 р. фонд містив лише бл. 100 тис. одиниць зберігання. Це сталося не тільки через прямі втрати внаслідок військових дій, а й через вивезення німцями словників і довідкових видань, спеціалізованої літератури, яку забрали представники організації Тодта, а також через численні крадіжки, оскільки доступ до бібліотеки тривалий час був відкритий.

² Інститут у серпні 1941 р. разом зі своєю матеріальною базою був евакуйований до П'ятигорська, а звідти – вглиб території СРСР, де кінцевим пунктом став Семипалатинськ (нині м. Семей, Казахстан). У березні 1943 р. він разом з Ленінградським фармацевтичним інститутом став основою П'ятигорського медико-фармацевтичного інституту.

³ Колишня Дніпропетровська державна гідробіологічна станція, нині – Науково-дослідний інститут біології при Дніпропетровському національному університеті ім. Івана Гончара. Зібрання бібліотеки були частково вивезені при евакуації, фонди, що залишилися, нараховували чотири тис. книг. Див.: Bundesarchiv Berlin, NS 30, 86/69.

⁴ Три тис. книг і бл. чотирьох тис. журналів. Див.: Bundesarchiv Berlin, NS 30, 86/70, 85.

Наступним пунктом подорожі О. Гімпеля був Маріуполь, де він перебував у жовтні або листопаді 1942 р. В Маріуполі в 1942 р. основною бібліотекою була Центральна міська бібліотека ім. В. Короленка [45]¹. На той час вона мала три філіали, що набули такого статусу лише після окупації міста нацистськими військами в жовтні 1941 р. За даними О. Гімпеля, станом на осінь 1942 р. її сукупний фонд нараховував бл. 39 тис. томів², з яких 17,5 тис. належали трьом філіалам: бібліотеці для дітей, що восени 1942 р. мала 8 тис. томів, з яких не всі належали їй і були пошкоджені, бібліотеці заводу ім. Ілліча, що до війни нараховувала бл. 50 тис. книг і до якої після окупації було завезено книги ще з шести невеликих бібліотек, а також одній з двох бібліотек металургійного підприємства Азовсталь (обидві колись нараховували 50 тис. томів) – так званій «бібліотеці на правому березі» річки Кальміус. Власний фонд бібліотеки було пограбовано і спалено, тому з другої бібліотеки Азовсталі, так званої «бібліотеки на лівому березі», було перевезено залишки її фондів – 5 тис. книг, з яких 3,5 тис. – врятовані в самій бібліотеці, та 1,5 тис. – зібрані по помешканнях робітників та в різних приміщеннях підприємства.

Разом з іншими бібліотеками міста Центральна міська бібліотека була конфіскована комендатурою та перебувала під наглядом відділу культури української міської управи і також разом з ними була підпорядкована місцевій роті пропаганди вермахту [35, арк. 50]. Влітку 1942 р. з її фондів було вилучено заборонену літературу, загалом бл. 21,5 тис. томів, насамперед матеріали марксистського змісту, що були передані до бібліотеки музею на зберігання, з інших книг вилучено передмови, вирізано цитати та посилання. Частину літератури виокремили в будівлі бібліотеки по вул. Першотравневій, 56, що на той час була зайнята румунськими військами, ще 6 тис. книг не було заінвентаризовано. В штаті бібліотеки працювало п'ять осіб – у самій бібліотеці та по одному співробітникові – у трьох філіалах бібліотеки (до 15 жовтня 1942 р. в кожному філіалі бібліотеки працювало два співробітники).

Окрему увагу О. Гімпель приділив бібліотеці Маріупольського краєзнавчого музею по вул. Першотравневій, 20, яку розглядав як наукову. Він

¹ Це донесення О. Гімпеля щодо Маріуполя згадане в електронній републікації статті періодичного видання «Мариупольская жизнь» (№ 38, 22 мая 1998 г.), на авторському інтернет-ресурсі, присвяченому історії міста Маріуполя, з цитатами з документа, ймовірно, в перекладі автора публікації. Але в цій статті відсутні дані щодо самого документа – не наведено місце його зберігання, невірно вказано належність – що це «донесення зондеркоманди», без згадки його автора – О. Гімпеля. Див.: Мариупольские библиотеки в оккупации [Електронний ресурс] // Старый Мариуполь: история Мариуполя. – Режим доступу: <http://old-mariupol.com.ua/mariupolskie-biblioteki-v-okkupacii/>.

² Тут і далі всі дані щодо книжкових фондів Маріуполя подаються згідно з даними О. Гімпеля.

пише, що на той момент вона нараховувала 17 тис. 700 закаталогізованих книг, в основному з історії, географії, біології, тривав процес їхнього упорядкування. Ще 30 тис. незайнвентаризованих книг було передано бібліотеці музею з інших бібліотек міста, серед них були невеликі районні бібліотеки, книги з приватної власності, а також книги з різних зібрань, що після окупації були тимчасово передані до місцевого архіву, а звідти вже потрапили до бібліотеки музею. Майбутню долю всіх книг, що не належали бібліотеці музею, а були розміщені на тимчасове зберігання, на той момент ще не було визначено. Як і загалом, *«внутрішня міграція» книг маріупольських бібліотек ще не завершилася, іноді книги з однієї бібліотеки передаються до інших. Цей процес, імовірно, триватиме певний проміжок часу, тому що реорганізацію бібліотек ще не завершено»* [35, арк. 53]. Бібліотеки були закриті для читачів, за винятком бібліотеки музею, якою можна було користуватися з науковою метою.

Також пише О. Гімпель і про втрати цих бібліотек: так, за його словами, станом на осінь 1942 р. бл. 12 тис. книг з Центральної міської бібліотеки було знищено, частково за наказом тодішнього директора бібліотеки О. Пантелєєва – начебто за наказом української міської управи. При цьому він із сарказмом зазначив, що директор бібліотеки та відповідальна особа з міської управи *«намагаються пошкодити книги, щоб справити враження на владні структури»* [35, арк. 51], і тому «очистили» навіть збірки народних казок, отож він не виключає, що й за більшовицьких часів ці пани досягли успіху в цензурі книг. Частково фонди Центральної міської бібліотеки постраждали начебто від тимчасово розміщених у будівлі бібліотеки румунсько-бессарабських переселенців, що раніше проживали на Кавказі та поверталися на історичну батьківщину через Ростов-на-Дону та Маріуполь, а карти та словники бібліотеки зникли після окупації міста¹. Чотири тисячі книг взимку 1941–1942 рр. втратила бібліотека для дітей, 4,5 тис. залишилися в бібліотеці заводу ім. Ілліча, де зимою 1941–1942 рр. було розміщено військовополонених, які в морози палили книги бібліотеки. З бл. 50 тис. фондів двох бібліотек підприємства Азовсталь залишилось лише бл. 5 тис. книг² [42, с. 126]. У цьому донесенні О. Гімпель вказує і на долю інших окремих зібрань. Так, у вантажному порту було знайдено

¹ Імовірно, на нашу думку, ці матеріали були вивезені однією з команд, що працювали або на господарські служби, або на відповідні структури вермахту.

² Про це пише також і В. Калашнікова в одній з наукових статей і наводить додаткові дані. Див: Калашнікова В. Бібліотечні фонди України в роки Великої Вітчизняної війни (на прикладі Харківської, Ворошиловградської та Сталінської областей) / В. Калашнікова // Історична панорама : зб. наук. ст. ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці : Вид-во Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича «Рута», 2008. – Вип. 7. – С. 126.

скриню з Одеси, в якій містилося 200 книг щодо Чорного та Азовського морів. Вони були передані спочатку до центральної бібліотеки, а звідти 183 з них, за дозволом комендатури, були надані під розписку німецькому представникові служби, що відповідала за рибальство. Крім бібліотек О. Гімпель також приділив увагу архівові та музею Маріуполя.

Подорожі О. Гімпеля Півднем Росії також можуть бути цікаві й українським дослідникам, насамперед через те, що вони містять дані щодо наших співвітчизників, яких війна застала поза межами України [46]. Йдеться, зокрема, про В. Базилевича¹, що перебував на той час у російському Таганрозі, де очолював бібліотеку Таганрозького краєзнавчого музею². О. Гімпель у своєму донесенні про Таганрог [35, арк. 58–74] коротко виклав відомі йому факти з життя В. Базилевича, охарактеризував його як особистість і як вченого. Він зазначив, що В. Базилевич – людина надзвичайно освічена, з науковим ступенем і досвідом роботи бібліотекарем, але й має нелегкий характер, що призводить до труднощів у спілкуванні: *«Як керівник музею Базилевич, вочевидь, не впорався з цим завданням, у нього досить важкий характер і він легко ображається. Він завжди має що сказати, і через це у нього часто виникають конфлікти [...] Хоча на посаді професора університету пан Базилевич був би на своєму місці»* [35, арк. 72]. Він також вказав, що В. Базилевич мав у Таганрозі бібліотеку і продовжував наукову роботу, а також працював над укладанням путівника по Таганрогу. Але ця бібліотека була вже новою, бо свою попередню, надзвичайно цінну бібліотеку вчений втратив у Києві (її було конфісковано під час його арешту в 1935 р.). На жаль, за кілька днів потому, як О. Гімпель залишив Таганрог, В. Базилевич загинув³ [47].

¹ Василь Митрофанович Базилевич (1893–1942) – український історик, краєзнавець, музезнавець, архівіст. Закінчив історико-філологічний факультет Університету св. Володимира, викладав історію та спеціальні історичні дисципліни, займався громадською роботою, мав досвід роботи бібліотекарем, досліджував декабристський рух та історію м. Києва. В другій половині 1920-х років та в 1930-х роках зазнав репресій і був засланий до Бірбіджанської республіки. Після звільнення у 1940 р. через заборону повертатися до Києва оселився в Таганрозі. За часів окупації кілька місяців працював директором Таганрозького краєзнавчого музею, після – директором його бібліотеки. На початку грудня 1942 р. розстріляний німецькою владою за нез’ясованих обставин, імовірно, через наклеп у справі привласнення цінних експонатів музею, і не виключено, що насправді через спробу приховати окремі експонати від конфіскації німецькою владою. Але на даний момент складно спростувати чи підтвердити ці дані через нестачу джерел.

² Зараз Історико-краєзнавчий музей, що входить до складу Таганрозького державного історико-архітектурного музею-заповідника.

³ Детальніше щодо життя і діяльності В. М. Базилевича див. публікації С. Білокопя, І. Матяш, Г. Казьмирчука, О. Вербового, О. Боня та ін.

Наприкінці 1942 р. О. Гімпель повернувся до Берліна. З березня 1943 р. за домовленістю з Г. Аббом працював у Кракові та Варшаві, а з жовтня 1943 р. – у Львові, де першого січня був призначений тимчасовим керівником Державної бібліотеки. Там він займався, зокрема, питаннями захисту зібрань львівських бібліотек та їхньої евакуації. У другій половині 1944 р. О. Гімпель повернувся до Пруської державної бібліотеки в Берліні. Більш розгорнуті відомості щодо його діяльності у Львові можна знайти у вже згаданому польському виданні, документальному збірнику Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, а також у статтях Р. Дзюбана та І. Белоус [23; 31].

Однією зі спільних характерних рис донесень О. Гімпеля як джерел з історії бібліотек окупованих нацистами територій під час Другої світової війни, як і інших наукових співробітників Оперативного штабу, є те, що вони були створені ним як цивільною, а не військовою особою, якими були й інші спеціалісти з різних галузей знань, що працювали на Оперативний штаб. Вони, як правило, мали вищу освіту та на окупованих східних територіях працювали за фахом, на відміну від багатьох представників військових служб (за винятком низки спеціалізованих команд – команди П. Паульсена Головного управління СС з питань раси і поселень, команди Е. фон Кюнсберга Міністерства закордонних справ Німеччини, команди уповноваженого Пруської державної бібліотеки В. Шміца при групі армій «Південь» та ін.). Бібліотекарі на роботі в Оперативного штабу керувалися не лише політичною доцільністю, необхідністю збереження бібліотечних зібрань в інтересах Третього райху, а й професійними міркуваннями, оскільки завдяки своїм знанням та досвідові вони могли оцінити цінність книжкових колекцій, тому виступали проти мародерства, знищення і пошкодження книг. Також вони давали свою оцінку перспективам відкриття бібліотек і музеїв для місцевого населення (після ревізії зібрань та усунення небажаної літератури), знову ж таки з метою підтримки професійного рівня місцевих робітників, щоправда нижчого та середнього рівня, та місцевих спеціалістів, які мали працювати винятково на користь Третього райху, а також мінімальної підтримки місцевої культури з політичною метою – повернути на свій бік більшість населення. Це важливо в світлі конфлікту між А. Розенбергом та райхскомісаром України Е. Кохом, де останній взагалі не вважав за потрібне підтримувати будь-яку освіту. Крім цього, окреме місце в донесеннях таких спеціалістів посідають відомості про відносини між різними владними структурами – військовими та цивільними, нацистськими окупаційними органами влади та органами місцевого управління, що, на жаль, досі не стало предметом окремого наукового дослідження, а також подекуди – характеристика відносин у середовищі самих бібліотек та атмосфери, які там панували під час окупації.

Цінним також є те, що О. Гімпель спирався як на власні знання, здобуті ще під час життя та роботи в Санкт-Петербурзі, так і на дані самих бібліотек за документами, що збереглися та були йому доступні на той момент, дані місцевих управ (для цивільної зони окупації) або комендатур (для військової зони окупації), на опитування співробітників бібліотек, які не виїхали в евакуацію. Завдяки знанню російської мови на рівні рідної та досвідові роботи в Росії до еміграції на початку 1920-х років він був досвідченим знавцем бібліотечної справи, тому свої донесення обов'язково супроводжував такими даними: повна назва бібліотеки, її місцеперебування (офіційне та фактичне), структура, стан будівлі (будівель) та внутрішніх приміщень, пошкодження, можливості організації роботи бібліотеки, цінність її зібрань, штат, дані про керівника (до війни та під час окупації), обсяг фондів (до війни та на момент огляду), наявність науково-довідкового апарату, необхідні та вжиті заходи зі збереження бібліотечних фондів, дані з історії бібліотеки та щодо її складу.

До цього також слід додати, що знання російської мови дозволило йому правильно передавати назви бібліотек, прізвища та імена їхніх керівників і співробітників, адреси, що в разі відсутності документів самих бібліотек є важливими для їхньої ідентифікації, також з урахуванням процесу об'єднання фондів різних бібліотек, який було розпочато місцевою нацистською владою. Стан бібліотек у документах О. Гімпеля зафіксований у розпал окупації, наприкінці 1942 р., львівських зібрань – станом на 1943 р., що проливає світло на історію втрат бібліотек, дозволяє уточнити обсяг фондів, подекуди – долю окремих колекцій, що по війні вважалися загубленими, та причини їхнього занепаду, або ж просто прослідкувати зміни в складі колекцій та їх переміщення. Власні спостереження О. Гімпеля певною мірою відбивають повсякденне життя в окупації та містять характеристики окремих осіб, як самих бібліотекарів та інших бібліотечних працівників, так і представників адміністративного управління в бібліотечній та культурній сферах.

Ще однією важливою інформаційною складовою звітів О. Гімпеля є відомості щодо відносин між різними німецькими службами в сфері управління бібліотеками, відносин персоналу бібліотек з представниками місцевої влади та різних німецьких служб, отримані, насамперед, з особистого досвіду. Цей аспект до цього часу часто залишався поза основною увагою дослідників, але він дає нові дані щодо політики німецької окупаційної влади стосовно бібліотек.

Таким чином, донесення О. Гімпеля виступають важливим історичним джерелом на додаток до вже відомих документів і наукових публікацій не лише з історії бібліотек України, а й з історії окупації (сфера

культури, інтелігенції, співпраці з окупантами тощо). Вони проливають світло на долю окремих колекцій і зібрань, втрати і переміщення, а також на буття окремих осіб – місцевих бібліотекарів. У перспективі нам вбачаються важливими подальші наукові пошуки архівних матеріалів, а також більш широке залучення до досліджень документів особового походження, і не лише українських бібліотечних фахівців, але й німецьких, що сприятимуть подальшому розкриттю долі зібрань українських бібліотек під час Другої світової війни.

Список використаних джерел

1. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945) / Н. Г. Кашеварова ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1 : Джерелознавче дослідження. – 552 с.
2. Кашеварова Н. Деятельность Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга в оккупированной Европе в период Второй мировой войны : справочник-указатель архивных документов из киевских собраний / Н. Г. Кашеварова, Н. И. Малолетова. – К., 2006. – 578 с.
3. Коллекция документов Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга [Електронний ресурс] / ЦГАВО Украины. – Режим доступу: <http://err.tsdavo.org.ua/>
4. Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg : NS 30 [Електронний ресурс] / bearb. von Jana Blumberg ; Bundesarchiv. – Koblenz, 2004. – Режим доступу: http://startext.net-build.de:8080/barch/MidosaseARCH/NS30_25600/index.htm
5. Яковлева Л. В. Колекція мікрофільмів фашистської окупаційної адміністрації і командування вермахту в ЦДАЖР УРСР / Л. В. Яковлева, А. Й. Шевчук // Український історичний журнал. – 1989. – № 1. – С. 155–157.
6. Кашеварова Н. Г. Деятельность зондерштаба «Наука» Оперативного штаба рейхслайтера Розенберга по конфискации ценностей научных учреждений Украины (1941–1943) / Н. Г. Кашеварова // Библиотеки национальных академий наук : проблемы функционирования, тенденции развития : науч.-практ. и теор. сб. / редкол.: А. С. Онищенко (пред.) [и др.]. – К. : НБУВ, 2005. – Вып. 3. – С. 298–316.
7. Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych / wyd. i oprac. A. Mężynski przy współpr. H. Łaskarzewskiej. Warszawa, 2003, 540 s.
8. Библиотеки Киева у період нацистської окупації (1941–1943) : дослідження : анот. покажчик : публікації документів / уклад. Л. А. Дубровіна, Н. І. Малолетова. – К., 2004. – 813 с.
9. Hartung U. Verschleppt und verschollen : eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948) / Ulrike Hartung. – Bremen : Ed. Temmen, 2000. – 359 S.
10. Sroka M. The University of Cracow Library under Nazi Occupation : 1939–1945 / M. Sroka // Libraries & Culture. – Vol. 34. – Issue 1. – 1999. – P. 1–16.

11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України), ф. 3676, оп. 1, спр. 26 а.
12. Себта Т. М. Українська частка Східної бібліотеки Розенберга (1941–1945) / Т. М. Себта // Укр. археограф. щорічник. – 2007. – Вип. 12. – С. 299–318.
13. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 103.
14. Хаманн О. О деятельности немецких библиотекарей на временно оккупированной территории СССР и Восточной Европы во время Второй мировой войны // Информационный бюллетень РБА. – СПб., 2009. – № 53. – С. 38–41.
15. Hamann O. Hinterm Horizont geht's weiter – Deutsche Bibliothekare in den von Deutschland während des Zweiten Weltkrieges okkupierten Gebieten Osteuropas / Olaf Hamann // Die Suche nach NS-Raubgut in Bibliotheken : Recherchestand, Probleme, Lösungswege. – Marburg, 2006. – S. 61–90.
16. История поисков... по маминой линии [Электронный ресурс] / Генеалогический форум ВГД. – Режим доступа: <http://forum.vgd.ru/post/323/25441/p773834.htm?hlt=himpel#pp773834>
17. Geni : A MyHeritage Company. Family Tree & Family History. Alexander Julius Himpel [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.geni.com/people/Alexander-Julius-Himpel/6000000022101106006?through=6000000022100442551>
18. Участок Гайер/Гойер, дача А. А. Гимпеля [Электронный ресурс] / Зеленогорск/Териоки. История и современность. – Режим доступа: http://terijoki.spb.ru/g2/main.php?g2_itemId=192980
19. Главное Немецкое училище при церкви Св. Петра (Петришуле): пофамильные списки учащихся [Электронный ресурс] / Генеалогический форум ВГД. – Режим доступа: <http://forum.vgd.ru/post/420/51896/p1527482.htm?hlt=himpel#pp1527482>
20. Diesch C. Die Staats- und Universitätsbibliothek und das wissenschaftliche Leben in Königsberg 1927–1945 / C. Diesch // Bibliothek: Forschung und Praxis. – 1994. – Nr. 18 (3). – S. 364–383.
21. Komorowski M. Deutsche Bibliothekspolitik in der Sowjetunion (1941–1944) // Bibliotheken während des Nationalsozialismus. T. 1. – Wiesbaden 1989. – S. 481–482.
22. Комаровские дачи и не только [Электронный ресурс] / Зеленогорск/Териоки. История и современность. – Режим доступа: <http://terijoki.spb.ru/f3/viewtopic.php?t=5317&start=1140>
23. Дзюбан Р. Втрати культурних цінностей з II відділу Staatsbibliothek Lemberg у 1944 р. / Р. Дзюбан // Записки Львівської наук. б-ки ім. В. Стефаника. – 2008. – Вип. 1 (16). – С. 379–398.
24. Himpel Alexander Julius [Электронный ресурс] / Erik-Amburger-Datenbank : Ausländer im vorrevolutionären Russland. Institut für Ost- und Südosteuropaforschung. Bibliothek – Bestand. Archive und Nachlasse. – Режим доступа: <http://dokumente.iost-regensburg.de/amburger/index.php?id=23485>
25. Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни : документи / упоряд. І. Я. Лосієвський [та ін.]; ред. І. Блохіна [та ін.]. – К., 1997. – 102 с. (Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: архіви, бібліотеки, музеї, вип. 2).
26. Zentralblatt für Bibliothekswesen. – Band 56. – O. Harrassowitz, 1939.

27. Briel C. Beschlagnahm, erpresst, erbeutet : NS-Raubgut, Reichstauschstelle und Preußische Staatsbibliothek zwischen 1933 und 1945 / C. Briel. – Akademie Verlag GmbH, 2013. – 411 s.

28. Amburger E. Die Petersburger Deutschen und Karelien / E. Amburger // Finland-Studien II. – Wiesbaden : Harrassowitz Verlag, 1993. – S. 100–110.

29. Amburger E. Russkij provincial'nyj nekropol'. Kartoteka / E. Amburger // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. Bd. 46. H. 2. – Stuttgart : Franz Steiner Verlag, 1998. – S. 289–290.

30. Дзюбан Р. II відділ Державної бібліотеки у Львові навесні 1944 року : переміщення і втрати / Р. Дзюбан // Україна-Польща : історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2010–2011. – Вип. 3–4. – С. 159–169.

31. Белоус І. О. Діяльність Бібліотеки Львівської політехніки під час німецької окупації Львова у 1941–1944 рр. / І. О. Белоус // Сучасні проблеми діяльності бібліотеки в умовах інформаційного суспільства : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., 25 жовт. 2012 р., Львів. – Львів : Вид-во Львів. політех., 2012. – С. 34–43.

32. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника : переміщення і втрати фондів. – Т. 1: 1939–1945 : зб. документів і матеріалів / упоряд.: Г. Сварник (керівник), Р. Дзюбан, М. Кривенко та ін.; НАН України, Львів. нац. наук. б-ка України ім. В. Стефаника. – Львів, 2010. – 620 с.

33. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 58.

34. Там само, спр. 33.

35. Там само, спр. 225.

36. Там само, спр. 106.

37. Там само, спр. 45.

38. Кашеварова Н. Г. Діяльність Оперативного штабу Розенберга з вивчення нацистами «східного простору» (1940–1945) / Н. Г. Кашеварова ; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України, 2014. – Ч. 2. – 992 с.

39. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 26.

40. Березюк Н. М. Это нужно живым (Судьба библиотеки Харьковского университета в годы Великой Отечественной войны) / Н. М. Березюк // Universitas. – X., 2002. – № 3. – С. 34–40.

41. Кашеварова Н. Г. Діяльність робочої групи «Харків» Оперативного штабу Розенберга з вивезення бібліотечних фондів у період нацистської окупації України // Бібліотекознавство, документознавство, інформологія. – 2005. – № 2. – С. 37–45.

42. Калашнікова В. Бібліотечні фонди України в роки Великої Вітчизняної війни (на прикладі Харківської, Ворошиловградської та Сталінської областей) / В. Калашнікова // Історична панорама : зб. наук. ст. ЧНУ. Спеціальність «Історія». – Чернівці : Вид-во Чернівецького нац. ун-ту ім. Ю. Федьковича «Рута», 2008. – Вип. 7. – С. 113–130.

43. Титаренко Д. М. Звіти батальйону пропаганди У як джерело з питання про вплив нацистської пропаганди на населення окупованої України / Д. М. Титаренко // Друга світова війна і доля народів України : матеріали Всеукр. наук. конф., Київ, 23–24 черв. 2005 р. / редкол.: В. М. Воронін [та ін.] ; НАН України, Ін-т політичних та етнопатристичних досліджень [та ін.]. – К. : Сфера, 2005. – С. 165–171.

44. Кашеварова Н. Документи Оперативного штабу Розенберга як джерело з історії повсякдення періоду окупації під час Другої світової війни / Н. Кашеварова // Спеціальні історичні дисципліни : питання теорії та методики : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. В. Боряк ; упоряд.: В. В. Томазов. – К. : НАН України, Ін-т історії України, 2015. – Число 26–27. – С. 167–181.

45. Мариупольские библиотеки в оккупации [Электронный ресурс] // Старый Мариуполь : история Мариуполя. – Режим доступа: <http://old-mariupol.com.ua/mariupolskie-biblioteki-v-okkupacii/>

46. Кашеварова Н. Г. Библиотеки и музеи Ростова-на-Дону и Таганрога осенью 1942 г. в донесениях Александра Гимпеля – сотрудника Оперативного штаба Розенберга // Война в истории и судьбах народов юга России (к 70-летию начала Великой Отечественной войны) : материалы Междунар. науч. конф. 1–2 июня 2011 г., Ростов-на-Дону / отв. ред. акад. Г. Г. Матишов. – Ростов н/Д. : Изд-во ЮНЦ РАН, 2011. – С. 219–223.

47. Матяш І. «Історик і мрійник» (до 120-річчя від дня народження Василя Митрофановича Базилевича) // Краєзнавство : наук. журн. / Ін-т історії України НАН України, Всеукр. спілка краєзнавців. – К., 2013. – № 1. – С. 141–149.

References

1. Kashevarova, N. H. (2014). *Diialnist Operatyvnoho shtabu Rozenberga z vyvchennia natsystamy "skhidnoho prostoru" (1940–1945)* [The ERR activities on the Nazi Ostrau study (1940–1945)]: *Part. 1. Dzhereloznavche doslidzhennia* [Source study]. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

2. Kashevarova, N., Maloletova, N. (2006). *Deiatelnost Operativnogo shtaba reikhsliaitera Rozenberga v okkupirovannoi Evrope v period Vtoroi mirovoi voyny. Spravochnik-ukazatel arkhivnykh dokumentov iz kievskikh sobranii* [Activity of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in occupied Europe during World War II: a reference-index of archival documents from Kievan collections] (Introduction by Hennadii Boriak and a methodological introduction by Liubov Dubrovina). Kyiv: Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy, Nationalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Thompson Gale. [In Russian].

3. *Kollektiia dokumentov Operativnogo shtaba reikhsliaitera Rozenberga* [Records of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg]. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. Retrieved from <http://err.tsdavo.org.ua/>. [In Russian, in German].

4. Blumberg, J. (Comp.) (2004). Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg: NS 30. Bundesarchiv. Retrieved from http://startext.net-build.de:8080/barch/MidosaseARCH/NS30_25600/index.htm. [In German].

5. Yakovleva, L. V., Shevchuk A. I. (1989). *Kolektsiia mikrofilmiv fashistkoi okupatsiinoi administratsii i komanduvannia vermakhtu v TSDAZHR URSR* [Microfilm collection of the German occupation administration and the Oberkommando der

Wehrmacht («High command of the armed forces») in the TsDAZhR URSS]. In *Ukrainskii istorichnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 1, pp. 155–157. [In Ukrainian].

6. Kashevarova, N. G. (2005). Deiatelnost zonderstaba “Nauka” Operativnogo shtaba reikhsleitera Rozenberga po konfiskatsii tsennosti nauchnykh uchrezhdenii Ukrainy (1941–1943) [The activity of the “Science” Special Staff (Sonderstab Wissenschaft) of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in the field of confiscation of values of Ukrainian research institutions (1941–1943)]. In *Biblioteki natsionalnykh akamedii nauk: problemy funktsionirovaniia, tendentsii razvivitiia* [Libraries of national academies of sciences: problems of functioning, tendencies of development], 3, pp. 298–316. [In Russian].

7. Mężyński, A., Łaskarzewskiej, H. (Eds.). (2003). *Biblioteki naukowe w Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945. Wybór dokumentów źródłowych*. Warszawa. [In Polish].

8. Dubrovina, L. A., Maloletova, N. I. (Comps.). (2004). *Biblioteki Kyieva v period natsistskoi okupatsii (1941–1943): Doslidzhennia. Anotovanyi pokazhchuk. Publikatsii dokumentiv* [Libraries of Kyiv in the period of Nazi occupation (1941–1943): Research. Annotated directory. Publication of documents] (ed. O. S. Onyshchenko et al.). Kyiv: Nationalna biblioteka Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho, Derzhavnyi komitet arkhiviv Ukrainy. [In Ukrainian, in German].

9. Hartung, U. (2000). *Verschleppt und verschollen: eine Dokumentation deutscher, sowjetischer und amerikanischer Akten zum NS-Kunstraub in der Sowjetunion (1941–1948)*. Bremen: Ed. Temmen. [In German].

10. Sroka, M. (1999). The University of Cracow Library under Nazi Occupation: 1939–1945. In *Libraries & Culture, Vol. 34, Is. 1*, pp. 1–16. [In English].

11. Fond 3676, Inventory 1, Unit 26 a. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

12. Sebta, T. M. (2007). *Ukrainska chastka Skhidnoi biblioteki Rozenberha (1941–1945)* [The Ukrainian part of the Ostbuecherei Rosenberg (1941–1945)]. In *Ukrainskii arkheohrafichnyi shchorichnyk* [Ukrainian Archeographic Year Book], 12, pp. 299–318. [In Ukrainian].

13. Fond 3676, Inventory 1, Unit 103. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

14. Hamann, O. (2009). O deiatelnosti nemetsckikh bibliotekarei na vremenno okkupirovannoi territorii SSSR i Vostochnoi Evropy vo vremia Vtoroi mirovoi voiny [On German librarians activities in the occupied territories in Eastern Europe and the Soviet Union during World War II]. In *Informatcionnyi Bulletin RBA* [RLA Information Bulletin], 53, pp. 38–41. [In Russian].

15. Hamann, O. (2006). Hinterm Horizont geht’s weiter – Deutsche Bibliothekare in den von Deutschland während des Zweiten Weltkrieges okkupierten Gebieten Osteuropas. In *Die Suche nach NS-Raubgut in Bibliotheken: Recherchestand, Probleme, Lösungswege*. Marburg, pp. 61–90. [In German].

16. Istoriia poiskov... po maminoi linii [The History of Searching... on Mother’s Side of the Family]. *Genealogicheskii forum VGD* [The VGD Genealogical Forum]. Re-

trieved from <http://forum.vgd.ru/post/323/25441/p773834.htm?hlt=himpel#pp773834>. [In Russian].

17. Geni: A MyHeritage Company. Family Tree & Family History. Alexander Julius Himpel. Retrieved from <http://www.geni.com/people/Alexander-Julius-Himpel/600000022101106006?through=60000000221004425>. [In English].

18. Uchastok Gaier/Goier, dacha A. A. Himpelia [The Hoyer's Homestead, a summer House of A. A. Himpel]. *Zelenogorsk / Terioki. Istorii i sovremennost* [Zelenogorsk/Terioki. The History and the Modern Age]. Retrieved from http://teriokii.spb.ru/g2/main.php?g2_itemId=192980. [In Russian].

19. Glavnoe Nemetckoe uchilishche pri tcerkvi Sv. Petra (Petrischule): pofamilnye spiski uchashchikhsia [The German Saint Peter's School (Petrischule): Name Lists of Students]. *Genealogicheskii forum VGD* [The VGD Genealogical Forum]. Retrieved from <http://forum.vgd.ru/post/420/51896/p1527482.htm?hlt=himpel#pp1527482>. [In Russian].

20. Diesch, C. (1994). Die Staats- und Universitätsbibliothek und das wissenschaftliche Leben in Königsberg 1927–1945. In *Bibliothek: Forschung und Praxis*, No. 18 (3), pp. 364–383. [In German].

21. Komorowski, M. (1989). Deutsche Bibliothekspolitik in der Sowjetunion (1941–1944). In *Bibliotheken während des Nationalsozialismus* (Vol. 1, pp. 481–482). Wiesbaden. [In German].

22. Komarovskie dachi i ne tolko [The Summer Houses in Komarovo etc.]. *Zelenogorsk / Terioki. Istorii i sovremennost* [Zelenogorsk / Terioki. The History and the Modern Age]. Retrieved from <http://teriokii.spb.ru/f3/viewtopic.php?t=5317&start=1140>. [In Russian].

23. Dziuban, R. (2008). Vraty kulturnykh tsinnostei z II viddilu Staatsbibliothek Lemberg u 1944 r. [Losses of cultural values from division II of Staatsbibliothek Lemberg in 1944]. In *Zapysky Lvivskoi naukovoï biblioteki im. V. Stefanyka* [Proceedings of Lviv V. Stefanyk Academic Library], Is. 1(16), pp. 379–398. [In Ukrainian].

24. Himpel Alexander Julius. *Erik-Amburger-Datenbank: Ausländer im vorrevolutionären Russland. Institut für Ost- und Südosteuropaforschung. Bibliothek – Bestand. Archive und Nachlasse*. Retrieved from <http://dokumente.ios-regensburg.de/amburger/index.php?id=23485>. [In German].

25. Losievskiy, I. Ya., et al. (Comps.) (1997). *Dolia kulturnykh skarbiv Ukriany pid chas Druhoi svitovoi viiny: archivy, biblioteki, muzei* [The fate of Ukrainian cultural treasures during the Second World War: archives, libraries, museums]: Is. 2. *Bibliotechni fondy Kharkova v roky Druhoi svitovoi viiny: dokumenty* [Kharkiv library collections during the Second World War: documents]. Kharkivska derzhavna naukova biblioteka imeni V. H. Korolenka. [In Ukrainian].

26. *Zentralblatt für Bibliothekswesen* (Band 56). (1939). O. Harrassowitz. [In German].

27. Briel, C. (2013). *Beschlagnahmt, erpresst, erbeutet: NS-Raubgut, Reichstauschstelle und Preußische Staatsbibliothek zwischen 1933 und 1945*. Akademie Verlag GmbH. [In German].

28. Amburger, E. (1993). Die Petersburger Deutschen und Karelien. In *Finnland-Studien II*, pp. 100–110. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. [In German].

29. Amburger, E. (1998). Russkij provincial'nyj nekropol'. Kartoteka. In *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 46, H. 2, pp. 289–290. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. [In German].

30. Dziuban, R. (2010–2011). II viddil Derzhavnoi biblioteki u Lvovi navesni 1944 roku: peremishchennia i vtraty [Division II of State Library in Lviv in Spring 1944: Losses and Transfers]. In *Ukraina-Polshcha: istorychna spadshchyna i suspilna svidomist* [Ukraine-Poland: Historical Heritage and Public Consciousness], Vol. 6, pp. 159–169. Lviv. [In Ukrainian].

31. Bielous, I. O. (2012, October). Dialnist Biblioteki Lvivskoi politekhniki pid chas nimetskoj okupatsii Lvova u 1941–1944 rr. [Library of Lviv polytechnic in 1941–1944 during German occupation of Lviv. In *Suchasni problemy dialnosti biblioteki v umovakh informatsiinoho suspilstva* [Modern problems of libraries activity in the information society environment]: *Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 34–43). Lviv, Ukraine. [In Ukrainian].

32. Svarnyk, H., Dziuban, R., Kryvenko, M. et al. (Comps.). (2010). *Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka: peremishchennia i vtraty fondiv: zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Vasyl Stefanyk Lviv National Scientific Library of Ukraine: displacements and loses of its collections: Collection of Documents and Materials]: *Vol. 1. 1939–1945*. Lviv: Lvivska natsionalna naukova biblioteka Ukrainy imeni V. Stefanyka. [In Ukrainian].

33. Fond 3676, Inventory 1, Unit 58. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

34. Fond 3676, Inventory 1, Unit 33. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

35. Fond 3676, Inventory 1, Unit 225. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

36. Fond 3676, Inventory 1, Unit 106. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

37. Fond 3676, Inventory 1, Unit 45. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

38. Kashevarova, N. H. (2014). *Dialnist Operatyvnoho shtabu Rozenberga z vyvchennia natsystamy "skhidnoho prostoru" (1940–1945)* [The ERR Activities on the Nazi Ostraum study (1940–1945)]: *Part. 2: Documents*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy. [In Ukrainian].

39. Fond 3676, Inventory 1, Unit 26. Central State Archive of the Highest Agencies of State Power and Administration of Ukraine, Kyiv, Ukraine. [In Ukrainian].

40. Bereziuk, N. M. (2002). Eto nuzhno zhyvym (Sudba biblioteki Kharkovskogo universiteta v roky Velikoi Otechestvennoi voiny [It is necessary for the living people (the fate of the library of the Kharkov university during the Great Patriotic War)]. In *Universitates*, No. 3, pp. 34–40. Kharkiv. [In Ukrainian].

41. Kashevarova, N. H. (2005). Diiialnist robochoi grupy Kharkiv Operatyvnoho shtabu Rozenberga z vyvezennia bibliotechnykh fondiv u period natsistskoj okupatsii

Ukrainy [The activities of “Kharkiv” Task Force of the Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg in the field of the confiscation of libraries during the Nazi occupation of Ukraine]. In *Bibliotekoznavstvo, dokumentoznavstvo, informolohiia* [Library Science. Record Studies. Informology], No. 3, pp. 37–45. [In Ukrainian].

42. Kalashnikova, V. (2008). Bibliotechni fondy Ukrainy v roky Velykoi vitchiznianoï viiny (na prykladi Kharkivskoi, Voroshilovhradskoi ta Stalinskoi oblasti) [The library collections of Ukraine during the Great Patriotic War (on the example of regions of Kharkiv, Voroshilovgrad and Stalino)]. In *Istorychna panorama: zbirnyk naukovykh statej Chernivetskoho nationalnogo universitetu. Spetsialnist “Istoriia”* [The historical panorama: collection of scientific articles of Chernivtsi National University, Historical Issue], Is. 7, pp. 113–130. [In Ukrainian].

43. Titarenko D. M. (2005, June). Zvity batalionu propahandy U yak dzherelo z pytannia pro vplyv natsistskoi propahandy na naseleattia okupovanoi Ukrainy [The reports of Propaganda-Abteilung U as a source on question in influence of Nazis propaganda on the population of the occupied Ukraine]. In *Druha svitova viina i dolia narodiv Ukrainy* [The Second World War and the destiny of Ukraine’s peoples]: *Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference* (pp. 165–171). Kyiv. [In Ukrainian].

44. Kashevarova, N. H. (2015). Dokumenty Operatyvnogo shtabu Rozenberga yak dzherelo z istorii povsiakdennia periodu okupatsii pid chas Druhoi svitovoi viiny [Documents of the Special Command Force of Reichsleiter Alfred Rosenberg as source on history of the daily life under the occupation during the World War II]. In *Spetsialni istorichni dystsypliny* [Special Historical Disciplines: Issues of Theory and Methods. Collection of scientific articles], Nos. 26–27, pp. 167–181. [In Ukrainian].

45. Mariupolskie biblioteki v okkupatsii [The libraries in Mariupol during the occupation]. *Staryi Mariupol: istoriia Mariupolia* [Old Mariupol: the history of Mariupol] Retrieved from <http://old-mariupol.com.ua/mariupolskie-biblioteki-v-okkupatsii/>. [In Russian].

46. Kashevarova, N. G. (2011, June). Biblioteki i muzei Rostova-na-Donu i Taganroga oseniu 1942 goda v doneseniakh Alexandra Gmpelia – sotrudnika Operativnogo shtaba Rozenberga [The libraries and museums in Rostov-on-Don and Taganrog in autumn 1942 in Alexander Himpel’s reports – an employee of the Special Command Force of Reichsleiter Alfred Rosenberg]. In *Voina v istorii i sudbakh narodov yuga Rossii (k 70-letiiu nachala Velikoi Otechestvennoi voiny)* [The war in the history and in destiny of the people of Southern Russia (the 70-th Anniversary of the Great Patriotic War)]: *Proceedings of the International Scientific Conference* (pp. 219–223). Rostov-on-Don, Russia. [In Russian].

47. Matiash, I. (2013). *Istoryk i mriinyk (do 120-richchia vid dnia narodzhennia Vasylia Mytrofanovycha Bazylevicha)* [The historian and dreamer: the 120-th Anniversary of the Vasyl Bazylevych’s birthday]. In *Kraeznavstvo: naukovyi zhurnal* [Local History: Scholarly Journal], No. 1, pp. 141–149. Kyiv. [In Ukrainian].

N. Kashevarova

**Ukrainian libraries during the occupation of the Second World War times
(based on reports of a German librarian Alexander Himpel).**

The article analyzes documented reports provided by the Einsatzstab's Reichsleiter Rosenberg (Reichsleiter Rosenberg Taskforce or ERR) specialist Alexander Himpel as a historical source. They shed light on the activities of German librarians in Ukraine during the occupation of the Second World War times in relation to the general German policy regarding the book collections of occupied countries. In general, tasks and professional interests of German librarians in service of the occupational authorities have been characterized. Besides, A. Himpel's biography and his activity in Ukraine in 1942 have been briefly overviewed. The information he collected about main libraries of Ukrainian cities Kharkiv, Dnipropetrovsk (now Dnipro) and Mariupol has been analyzed, primarily the information on the condition and volume of their book collections, the displacement of their library core holdings. The article sheds light on basic principles of the local authorities' policy regarding the libraries and its results. The suggestions for further destiny of these libraries made by A. Himpel as a librarian have also been highlighted.

Key words: Second World War, occupation, Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg, Ukrainian libraries, historical source, Alexander Himpel, Volodymyr Korolenko Kharkiv State Scientific Library, Central Scientific Library of V. Karazin Kharkiv National University, Dnipro Regional Scientific Library, Volodymyr Korolenko Mariupol Central City Library.

Н. Г. Кашеварова

**Библиотеки Украины во время оккупации времен Второй мировой войны
(по донесениям немецкого библиотекаря Александра Гимпеля).**

В статье проанализированы донесения сотрудника Оперативного штаба Розенберга Александра Гимпеля как исторические источники, раскрывающие деятельность немецких библиотечек в Украине во время оккупации времен Второй мировой войны на фоне немецкой политики в отношении книжных собраний оккупированных стран, в целом охарактеризованы задачи и профессиональные интересы немецких библиотечек на службе у оккупационных структур, а также кратко освещена биография А. Гимпеля и его деятельность в Украине в 1942 г. На основании донесений А. Гимпеля обобщена собранная им информация об основных библиотеках Харькова, Днепропетровска и Мариуполя в 1942 г., прежде всего о состоянии и количестве их собраний, а также касательно перемещения библиотечных фондов. Освещены предпосылки политики местной власти касательно библиотек, ее результаты, представлены предложения А. Гимпеля как специалиста библиотечного дела относительно дальнейшей судьбы этих библиотек.

Ключевые слова: Вторая мировая война, оккупация, Оперативный штаб Розенберга, украинские библиотеки, исторический источник, Александр Гимпель, Харьковская государственная научная библиотека им. В. Г. Короленко, Центральная научная библиотека Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, Днепропетровская областная универсальная научная библиотека, Центральная городская библиотека им. В. Г. Короленко.